

ПРОПАГАНДА И ЈАВНИ НАРАТИВИ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

ЕТНОГРАФСКИ
ИНСТИТУТ САНУ

Пропаганда и јавни наративи у социјалистичкој Југославији

Уредници

Бојана Богдановић
Кристијан Обшуст

Нови Сад – Београд, 2021.

The propaganda and public narratives in Socialist Yugoslavia

Editors

Bojana Bogdanović
Kristijan Obšust

Novi Sad – Belgrade, 2021

Издавачи

Архив Војводине
Етнографски институт САНУ

Главни и одговорни уредници

Др Небојша Кузмановић
Проф. др Драгана Радојичић

*Уредник Монографских издања
Етнографског института САНУ*
Др Јадранка Ђорђевић Црнобрња

*Редакција Монографских издања
Етнографског института САНУ*

Проф. др Драгана Радојичић, др Мирослава Лукић Крстановић,
Др Младена Прелић, др Ивана Башић, др Милеса Стефановић-Бановић

Уредници

Др Бојана Богдановић
Кристијан Обшуст

Рецензенти

Проф. др Марина Мартинова
Проф. др Жолт Лазар
Др Срђан Радовић

ISBN 978-86-81930-12-0

ПРОПАГАНДА И ЈАВНИ НАРАТИВИ
У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Зборник радова

THE PROPAGANDA AND PUBLIC NARRATIVES
IN SOCIALIST YUGOSLAVIA

Collection of papers

Нови Сад - Београд, 2021.

Садржај

Предговор: <i>Увод у Зборник радова</i>	7
Споменичко наслеђе	
Владимир Кривошејев и Жељко Бјељац: <i>Замена наратива у циљу идеолошке пропаганде: Студија случаја Споменика борцима револуције у Ваљеву</i>	15
Катарина Доганцић-Мићуновић: <i>Меморијални комплекс „Кадињача”: идеолошки потенцијал, иницијатива за изградњу и одлике архитектонско-скулпторалне целине</i>	45
Јавне установе	
Нина Аксић: <i>Биоскопска култура у Новом Пазару у периоду социјализма</i>	89
Бојана Богдановић: <i>Музејски наративи у дискурсу југословенског социјализма: Стална поставка Музеја устанка 1941. у Титовом Ужицу</i>	121
Штампани медији	
Ивана Петровић: <i>Штампа у служби КПЈ на територији Војводине после Другог светског рата (1944–1953)</i>	149
Ивана Башић и Милан Томашевић: <i>Речник технологије: поглед изван „огледала”</i>	177
Свакодневица и празници	
Милина Ивановић Баришић: <i>Социјалистички наратив и традиционална култура</i>	219
Бојан Арбутина: <i>Сремачке прославе Јулских свечаности 1945–1989</i>	249
Подаци о ауторима	271
Изводи из рецензија	277

Нина Аксић

Етнографски институт САНУ, Београд

nina.aksic@ei.sanu.ac.rs

Биоскопска култура у Новом Пазару у периоду социјализма*

У раду ће бити представљена биоскопска култура у Новом Пазару од 1945. до 1991. године, кроз своје сегменте као што су: публика, репертоарска политика, финансије и др. Кроз ове сегменте представићемо и утицај социјалистичке идеологије на филмску уметност и биоскопску културу. Компаративно представљање локалне и државне културне политике на овом плану, допринеће садржајности и прецизнијем ишчитавању архивских података, као и њиховој анализи којом ћемо објаснити начине развоја овог сегмента културе на локалном нивоу. Циљ рада јесте представљање развоја биоскопске културе у Новом Пазару, али и сагледавање уклапања или неуклапања образаца локалне у државну културну политику и тиме представљање локалних карактеристика, али и материјалне и идеолошке зависности локала од републике (државе).

Кључне речи: културна политика, Нови Пазар, филм, биоскоп, репертоар и публика

Cinematic culture in Novi Pazar in period of socialism

The paper will present cinema culture in Novi Pazar from 1945. to 1991, through its segments such as: audience, repertoire policy, finance etc. Through these segments, we will present the influence of socialist ideology on film art and cinema culture. Comparative presentation of local and state cultural policy on this plane will contribute to the content and more precise reading of archival data.

---

* Овај текст је резултат рада у Етнографском институту САНУ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2021. години број: 451-03-9/2021-14/200173 од 05.02.2021.

Also, this comparative presentation will contribute to the analysis which will explain the ways of development of this segment of culture, at the local level. The aim of this paper is to present the development of cinema culture in Novi Pazar, but also considering the fit or non-fit of local patterns in the state cultural policy and thus the presentation of local characteristics, but also the material and ideological dependence of the locals on the republic (state).

Key words: culture policy, Novi Pazar, film, cinema, repertoire and audience

1. Увод

Филм и биоскоп у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ) били су сегменти уметности, забаве, добро осмишљене државне културне политике, као и медиј и његов медијатор масовног комуницирања. Са откривањем кинематографа, крајем деветнаестог века почиње епоха филма и биоскопских пројекција, а „филмски медиј врхунац достиже половином прошлог века“ (Milenković 2007, 21).

У периоду комунизма и социјализма, филм је био једно од главних средстава манипулације широким народним масама, тј. он је био „најважније поље за, како би комунисти рекли, ’идеолошко обликовање маса’“ (Marković 2012, 58). Тако је и Лењин сматрао „да је филм најмоћније пропагандно средство и зато је својевремено СССР много улагао у филмску производњу“ (Dragičević-Šešić 2000, 225). Баш због тога што је погодан за преношење поруке на велики број људи одједном, као масовни медиј, на филм је било обраћано много пажње и у културној политици СФРЈ. У анкети „Југословенски филм у овом тренутку“ из 1972. године, разматрало се питање политике и филма, за које се наглашавало следеће: „Филм је од своје појаве, а посебно у земљама са великим социјалним превирањима увек налазио начина да филмским језиком обрађује горућа питања друштва. Тако се догодило да је брзи развитак филма остварен управо у деценијама после Октобарске револуције: пролетерско-комунистичкој политици био

је потребан филм као моћна уметност маса и она га је пронашла”.¹ У биоскопима у СФРЈ, у периоду након Другог светског рата, приказивани су пре свега руски, а затим амерички и филмови западних земаља, који су били опозити –

док је већина совјетских филмова била експлицитно идеолошка (Отаџбински рат + изградња социјализма), дотле су амерички били много суптилнији. Оно што су они нудили биле су америчке вредности и амерички начин живота. Када се почетком педесетих година појавио први амерички мјузикл „Бал на води”, то је било једнако културној револуцији: амерички гламур против партизанске аскезе (Dragičević-Šešić 2000, 225).

Тако, седамдесетих година долази до мишљења да, ако се жели да филм опстане у Југославији, мора доћи до схватања да филм има право и на друштвену критику стања.²

Важно питање везано за филм представљала је и цензура која је била сегмент културне политике у СФРЈ,³ посебно оног њеног сегмента који је у вези са филмом шездесетих и седамдесетих година двадесетог века. Дакле, „филмско стваралаштво је највише осетило оштрицу репресије, зато што је цензура увек погађала највише оне области уметничког стваралаштва које имају највише публике” (Ђukić 2010, 219). Тако је на пример, шездесетих година било забрањено приказивање домаћих филмова који спадају у такозвани црни талас.⁴ Увек под будним оком партије, тј. власти, „најбројнији сукоби су избијали око филмова који су ’погрешно’ приказивали социјалистичку стварност. У такозвани црни талас су углавном сврставани филмови са темама из савременог живота, са реалистичким, скоро документаристичким приступом” (Marković 2012, 61). Цензура је, углавном,

¹ Архив Србије (даље: АС), Републички секретаријат за културу (Г-278), 2, 06-112, 06-35/72-03, 11. 9. 1972.

² Више о овоме видети у: *Политика*, четвртак, 24. август 1972. године.

³ „Ради надзора над кинематографијом, тј. бриге да само идеолошки исправни филмови стижу пред домаће гледаоце, 7. августа 1945. године, донета је *Уредба о цензури кинематографских филмова*. Цензура је у овом облику престала да постоји 1971. године, када је обавеза оцењивања филмова који ће бити приказани пренета на филмске произвођаче и дистрибутерске куће” (Janjetović 2011, 178).

⁴ Више о филмовима црног таласа видети у: DeCuir 2010 и Lazarević Radak 2016, 37–85.

била тајна и све се завршавало пре него што би избило на увид јавности. Осмишљени и проверени до најситнијег детаља, филмови су затим доспевали у биоскопе, пред публику.

Проблем са цензуром покретао је и увек актуелно питање о томе да ли филм треба третирати као уметност или као робу,⁵ тј. стављао је уметност насупрот привреди, што је у другој половини седамдесетих година, са појавом самоуправљања у култури, покушано да се изједначи.⁶ Ово нерешено питање вукло је са собом економске (питање финансирања биоскопа, цене улазница и друго), организационе, па затим и васпитно-образовне проблеме (уметнички насупрот комерцијалном филму), о којима ће у даљем тексту бити речи најпре на локалном нивоу.

Биоскопска култура у Републици Србији, након Другог светског рата доживела је процват. Биоскопи су били једна од најпосећенијих институција културе, тј. „најмасовнијих стецишта потрошача културе”.⁷ Тако је, већ 1956. године, на територији НР Србије било 535 биоскопа, од којих су неки били „у саставу привредних предузећа, привредних и друштвених организација”.⁸ О значају биоскопске културе сведочи и издавање два годишњака из 1969. и 1970. године од стране Института за филм, у којима је, између осталог, писано о „биоскопској мрежи у Србији и опремљености биоскопа”, а које и „регистрају делатност сваког биоскопа, у сваком насељу, у свакој општини” (Hadži-Slavković 1972, 176). Биоскоп је, заједно са библиотеком, био основни и можда најзначајнији инструмент помоћу кога се спроводила културна политика државе, јер је, својим продуктом – филмом – представљао лаку индустрију снова и као такав био примамљив за велики број људи. Он је био медиј путем кога су се могле, на једноставан начин, провући све идеолошке вредности и поруке државне, друштвено-социјалне и културне политике.

---

⁵ Више о овоме видети у: Munitić 1972.

⁶ Самоуправљање је као модел управљања, у коме „радни човек добија могућност непосредног управљања и одлучујућег утицаја на средства, услове и плодове свога рада” (Kardelj 1977, 9), преузето из привреде и имплементирано у културу, тј. примењено на институције културе. Ова идеја је у пракси, заправо била много комплекснија и са собом је донела бројне проблеме, као што су финансирање, одабир културних програма од нестручних људи и др.

⁷ АС, Савет за културу НРС (Г-291), 4, 1960.

⁸ АС, Г-291, 2, 1322, 22. 12. 1956.

2. Биоскопска култура у Новом Пазару у периоду социјализма⁹

У Новом Пазару, већ 31. марта 1945. године, оснива се биоскоп „Црвена звезда”, одлуком Окружног народноослободилачког одбора (ОНОО). Овај биоскоп представља још једну у низу установа која ће значајно допринети развоју културне делатности у Новом Пазару и читавој новопазарској области, укључујући и сеоска насеља. Ипак, већа потреба за културним уздицањем, као и већа потреба за самим културним институцијама, јавља се тек средином педесетих година протеклог века, јер су прве године након рата, тзв. агитпроп период, биле усмерене ка подизању свести о потреби образовања и социјалне заштите.¹⁰ О овоме сведочи и чињеница да је у локалном недељнику *Братство*, тек 1953. године активно почео да излази програм за биоскоп „Црвена звезда”. Године 1955. почиње са радом и путујући биоскоп.

Од оснивања, биоскоп „Црвена звезда” је имао успоне и падове, али је ипак био посећен и у њега се доста улагало. Прво и изузетно важно питање у развоју биоскопа било је његово финансирање. Овај биоскоп, као и друге институције културе, али и културне делатности, финансиране су и подржаване од стране Заједнице културе (ЗК), али и Самоуправне интересне заједнице (СИЗ) културе у Новом Пазару. Распоређивана су средства добијана од стране радника из личног дохотка и друго, али је и осмишљаван план и програм рада институција културе и подносио се годишњи извештај (на Збору радних људи). У првим годинама након рата, из савезног буџета одвајала се одређена сума за потребе културе и просвете, а већина новца остајала је у Београду. Може се закључити да развој управних органа у Новом Пазару у потпуности прати догађања на републичком нивоу, а разлог томе

---

⁹ Основу за настанак рада представља поглавље из докторске дисертације „Културне институције (библиотеке, архиви, музеји) и културне манифестације у Новом Пазару од 1945. до 1991. године: архивско-музеолошки, документалистички и културолошки приступ”. Београд 2018: Филолошки факултет (више видети у: Aksić 2018).

¹⁰ Више видети у: „Новопазарска културна група приказала је Гогољеву ’Женидбу’”, *Братство*, II, 35. и 36. (21. септембар 1946).

можда треба тражити у економској зависности од републичких фондова, пошто је Нови Пазар био неразвијена локална заједница.

Друга половина седамдесетих година двадесетог века представљала је плодан период у развоју културе и уметности на територији Новог Пазара. Путујући биоскоп давао је преко 200 представа годишње, а из Републичке заједнице културе издвајана су средства за стимулацију приказивања филмских пројекција у местима која немају стални биоскоп.¹¹

Позоришта и биоскопи, у мањим локалним срединама, припадали су домовима културе, а са оснивањем Радничких универзитета, у другој половини педесетих година, раде у оквиру њихових културно-забавних центара. Овако је било све до седамдесетих година двадесетог века, када су почели да се издвајају и постају самосталне самоуправне организације.¹² Ипак, у Новом Пазару, биоскопска делатност и седамдесетих година остаје под окриљем Радничког универзитета „Ослобођење”, који је радио у оквиру градског Дома културе, тј. од 1983. године преименованог у Дом културе „Ослобођење”.¹³ Активан рад Радничког универзитета, био је и у области приказивања филмских пројекција, како у граду, тако и по селима, уз помоћ путујућег биоскопа, што је спадало у културно-забавну, тј. приказивачку делатност Дома културе.¹⁴ За све пројекције путујућег биоскопа, Раднички универзитет био је задужен да се одрже у договореном броју, као и да се сале у домовима културе на селу одржавају и адаптирају тамо где је то било потребно. Филмски репертоар био је утврђиван од стране Центра за културу Радничког универзитета уз сагласност СИЗ-а културе општине Нови Пазар.¹⁵ Дакле, седамдесетих година двадесетог века, Новопазарци су имали прилику да посећују две биоскопске сале, једну у оквиру биоскопа „Црвена звезда” и другу која се налазила у концертној дворани Радничког универзитета.

---

¹¹ АС, РЗК, IX седница, 28. 04. 1971, XII седница, 23. 09. 1976; АС, РЗК, XV седница, 27. 04. 1977, 06811/77-01, 19. април 1977.

¹² Више о домовима културе, тј. културним центрима видети у: Ђukić 2010.

¹³ Под овим називом делује све до 2010. године, када мења назив у Културни центар Нови Пазар.

¹⁴ Више о делатностима домова културе видети у: Ђukić 2010.

¹⁵ Више о путујућем биоскопу у 1983. години видети у: ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Л 21, П: 92–99, Акта по деловоднику 1983, П:99, Л-5, 28. 12. 1983.

Биоскоп „Црвена звезда” имао је и значајних финансијских проблема. Како би се олакшао рад биоскопа, 1958. године донет је предлог Савета за просвету, да се оформи Фонд за кинофикацију на нивоу општине Нови Пазар. Предложено је да се финансијска средства за Фонд добијају:

а) повећањем биоскопских улазница за синемаскоп филмове по 10 динара, б) од паушала који овај биоскоп плаћа НОО на име друштвених обавеза, в) од једног мањег процента стамбеног доприноса који плаћају све привредне и друге организације и г) од целокупне добити коју у 1958. години ово предузеће оствари, односно која му остане после подмирења свих обавеза.¹⁶

У образложењу одлуке о потреби оснивања овог Фонда било је истакнуто да у општини Нови Пазар станује око 65000 становника за које постоји само један биоскоп са 360 седишта, што је био веома мали број, те се дешавало да се грађани буне што не могу доћи до улазница за биоскоп. Тако су сматрали да би овај Фонд био одлично решење за све финансијске проблеме овог биоскопа, али и улагање у изградњу нових сала, као и у куповину нове опреме и технике за биоскоп и путујући биоскоп. Средства су била намењена и за кинофикацију села, тј. адаптирање и реновирање просторија у селима у којима би се приказивали филмови.¹⁷ Исте године, новопазарски биоскоп добио је и синемаскоп, који је захтевао посебне, веома скупе уређаје, како би се филмови могли приказивати у овој техници. Како је и директор биоскопа Асим Ђуловић истакао, било је неопходно набавити ову нову опрему, јер су се сви новији филмови снимали у синемаскоп техници, те их је тако требало и пројектовати. Дакле, и у овом тренутку, новопазарски биоскоп био је модернизован, а то му је донело већи број гледалаца који су могли гледати квалитетнију слику за исту цену

---

¹⁶ Историјски архив „Рас” Нови Пазар (даље: ИАРНП), Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, Записник са проширене седнице Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, одржане 11. 04. 1958. године.

¹⁷ Више о свему овоме видети у: ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02 – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, II седница, 25. 02. 1960. год.

улазница.¹⁸ Истакнуто је и да је биоскоп пословао у овој години без губитка, што је било изузетно добро када се погледа да је у читавој земљи, чак 45 одсто биоскопа пословало са губитком.¹⁹ Ипак, већ наредне, 1959. године цене улазница се повећавају за 20 одсто, баш због велике цене откупа синемаскоп филмова, али се мора напоменути да и те нове цене улазница нису веће од оних у околним местима.²⁰ Развоју и унапређењу биоскопа допринело је и подизање Дома културе у Новом Пазару, те је тако добијена и једна нова биоскопска сала са већим бројем седишта. Године 1958. планирано је и отварање баште биоскопа са 700 седишта, на Бедему код Дома ЈНА,²¹ а до реализације ове идеје долази 1960. године када је отворена башта са 600 седишта, што је омогућавало да биоскоп посети већи број грађана.²² Овоме је допринела и једна од првих акција која је спроведена 1961. године. Средствима из Фонда за кинофикацију купљено је 500 баштенских столица које су додељене предузећу за приказивање филмова „Црвена звезда” у Новом Пазару.²³ Исте године, средства из овог Фонда намењена су и адаптацији зграде биоскопа „Црвена звезда” у Новом Пазару.²⁴

Фонд за кинофикацију био је једна од добрих идеја које је општина Нови Пазар спровела како би сачувала и побољшала рад биоскопа, поготову, ако се има у виду то да је средином шездесетих година у Србији дошло до кризе у овом сегменту културног живота. Број биоскопа почео је знатно да се смањује, техника је била застарела, а

---

¹⁸ Више видети у: „Нови Пазар добио синемаскоп”, *Братство*, XIV, 258. (20. 1. 1958).

¹⁹ Више видети у: „Биоскоп ’Црвена Звезда’ стекао поверење својих гледалаца”, *Братство*, XIV, 268/9. (1. мај 1958).

²⁰ Више видети у: „Зашто су поскупеле улазнице?”, *Братство*, XV, 296. (10. фебруар 1959).

²¹ Више видети у: „Куда са биоскопом? Разговор са директором Асимом Туловићем”, *Братство*, XV, 310. (10. јул 1959).

²² ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02 – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. године.

²³ Више о овоме видети у: ИАРНП, СО-е Нови Пазар (НОО-е Нови Пазар), Записници са седница НОО-е Нови Пазар, 10, 1961–1962, 27. 02 – 30. 06. 1961. године, 20, 4408/1, 27. 02. 1961.

²⁴ Више о овоме видети у: ИАРНП, СО-е Нови Пазар (НОО-е Нови Пазар), Записници са седница НОО-е Нови Пазар, 10, 1961–1962, 30. март 1961.

и број посетилаца је почео да опада. Разлог за ове проблеме био је велики пораст трошкова, тј. висока цена биоскопских улазница.²⁵ Биоскоп „Црвена звезда” опстајао је свих ових година у оквиру Радничког универзитета, тј. Дома културе, али делећи салу са позориштем. Формирањем Заједнице културе, почетком седамдесетих година, он прелази у њену надлежност, те настају и нови проблеми. Године 1973, од Извршног одбора Заједнице културе затражено је да се средства од 70000 динара од кинофикације дају „за адаптацију зграде Биоскопа у парку, истичући да је прека потреба за овај град (постојање) још једног биоскопа, јер у граду живи преко 30000 становника”. Такође, истакнуто је и то да ће „због извођења позоришних и других представа, у току године град остати без филма најмање два месеца, што је недопустиво и да Заједница културе мора имати у виду и градити биоскоп и да је то и њена брига”.²⁶ Тражена сума је додељена, као и неколико донација наредних година које су се тичале куповине пројектора и сл. Економска криза у земљи имала је одјека и на финансијске дотације у свим сферама културе, а поготову када су у питању мање локалне заједнице, тј. општине. Године 1980, улазница је поново достигла минималну цену од 10 динара, а за један папир требовања могло се добити максимално 20 улазница, које су тапкароши често користили за препродају по свом „ценовнику” – „индијски филм 60 динара, секс-прича 50, па тако редом по жанровима”.²⁷ У прилог економским проблемима иде и чињеница да су, крајем исте године, биоскопске улазнице поскупеле, како би биоскоп опстао. Наиме, цене улазница су са 10 динара скочиле на 12, 15, 20 и 30 динара у зависности од дужине трајања филма и садржаја филма.²⁸ И након три године, 1983. поново је покренута прича о промени цена улазница, у односу на категоризацију биоскопских сала која се вршила на државном нивоу.²⁹

---

²⁵ Више о овоме видети у: АС, Г-278, 2, 1101–1600, 1965.

²⁶ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Записници са седница ИО СИЗ културе општине Нови Пазар, 21. 04. 1973 – 21. 12. 1977, Записник са седнице Извршног одбора Заједнице културе, одржане 16. (...) 1973. године.

²⁷ „Биоскопи, Између вредног и комерцијалног филма”, *Братство*, XX, 460. (12. фебруар 1980).

²⁸ Више видети у: „Нема више јефтине забаве. Поскупеше и биоскопске улазнице”, *Братство*, XX, 494. (14. октобар 1980).

²⁹ Више видети у: „Биоскоп и категорије. Јевтиноћа гледања”, *Братство*, XXIII, 654. (23. децембар 1983).

Ипак, и поред малих финансијских средстава, биоскоп „Црвена звезда” радио је без престанка.

Када су у питању техничке могућности биоскопа „Црвена звезда” мора се имати у виду да су већ крајем четрдесетих и почетком педесетих година улагани велики напори да се овај биоскоп оспособи за приказивање иностраних филмова високе продукције. Тако су, директор биоскопа, општинске власти и волонтери, помогли рад биоскопа реновирањем сале и куповином пројектора. „Такође, већ се 1951. године први пут реновира сала биоскопа ’Црвена звезда’”,³⁰ док је следеће реновирање биоскопа обављено 1956. године, када је добијен и бољи систем за пројектовање филмова – виставизион систем, што са собом доноси и промену платна, тј. платно је дуж целог зида. Овакав систем приказивања филмова, ове године се први пут јавља у читавој држави, а само осамнаест биоскопа, међу којима је новопазарски, има привилегију да га користи.³¹ У листу *Братство*, даван је месечни програм биоскопа „Црвена звезда” и уз филмове је често стајала одредница да ли су у колору, црно-бели и у којој се техници приказују (виставизион, синемаскоп, техникolor),³² што је информисало, али и одређивало гледалачки избор. Првог јануара 1959. године, у листу *Братство* објављена је и важна вест да је биоскоп „Црвена звезда” добио синемаскоп,³³ а већ је за 1958. годину било уговорено 30 синемаскоп филмова.³⁴

Потпомогнут реновирањем и техничким унапређењем, биоскоп је био једна од најзначајнијих установа културе у Новом Пазару, о чему сведоче и многобројне биоскопске представе, а можда још више и сама посећеност ових представа – „само 1959. године, биоскоп је посетило 220000 особа” (Малетић 1969, 452), као и формирање клуба „Љубитељи филма” 1958. године.³⁵ Још један начин на који се подстицала потреба за биоскопском културом јесте и обучавање младих,

³⁰ О овоме више видети у: *Братство*, VII, 107. (1951).

³¹ О овоме више видети у: „Преуређује се биоскоп ’Црвена Звезда’”, *Братство*, XII, 204. (20. јул 1956).

³² У биоскопском репертоару из листа *Братство*, 1954. године први пут се уз називе филмова јавља одредница „у колору”.

³³ Више видети у: „Добро и разноврсно”, *Братство*, XV, 292–3. (1. јануар 1959).

³⁴ Више видети у: „Биоскоп ’Црвена Звезда’ стекао поверење својих гледалаца”, *Братство*, XIV, 268/9. (1. мај 1958).

³⁵ Више видети у: „Оснива се клуб љубитеља филма”, *Братство*, XIV, 274. (1. јул 1958).

тј. ученика основне школе, у оквиру клуба кино-аматера, за руковање биоскопском апаратуром.³⁶ И наредних година настављено је са развијањем интересовања за филм, па је тако 1975. године за љубитеље филмске уметности одржано предавање о филму и филмским пројекцијама у Дому омладине.³⁷ Једна од последњих већих идеја о томе како треба да се развија биоскопска и филмска култура у Новом Пазару, јесте и та о оснивању кино-клуба, 1981. године.³⁸ Током година организовани су и разговори са филмским уметницима. Кинематографској култури у овом крају требало је, у знатној мери, да допринесе и „Мини ФЕСТ”, одржан у Новом Пазару 1986. године, након одржавања ФЕСТ-а у Београду. Међутим, одзив гледалаца био је слаб и сâм Дом омладине, у коме се ФЕСТ одржавао, био је на губитку, иако су филмови били изузетно квалитетни, као и сама организација.³⁹ Може се претпоставити да је оваква ситуација на „Мини ФЕСТ-у” била само одраз општих прилика које су владале крајем осамдесетих година двадесетог века у култури овога краја, јер су политичка дешавања условила постепено осипање и разграђивање културне сцене – како у читавој држави, тако и у новопазарском крају (распад централизоване културне заједнице на мање заједнице које не сарађују међусобно).

Поред ових, ипак спорадичних активности, биоскоп, а пре свега СИЗ, имао је добро испланирану политику рада биоскопа, те је на различите начине привлачио публику. Тако је био добро осмишљаван репертоар, затим су се могле често прочитати критике, представљање филмова и важне вести из филмског света у листу *Братство*. У рубрикама „Филм” и „Филмски свет”, издаван је и репертоар у истом листу у рубрикама „Биоскоп ’Црвена звезда””, а касније „Кроз град” и „Нови Пазар”, од 1977, коментарисана је биоскопска култура и проблеми везани за њу у рубрици „Културни живот”. Филмови су коментарисани на седницама СИЗ-а, организоване су колективне посете биоскопским пројекцијама, цене улазница биле су ниске, како би сви могли да их приуште и др.

---

³⁶ „Осмогодишња школа у Новом Пазару јединствена у земљи”, *Братство*, XIV, 289. (29. новембар 1958).

³⁷ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1975. годину, фебруар 1976.

³⁸ „Уметнички програми Радничког универзитета, Корак напред”, *Братство*, XXI, 509. (5. фебруар 1981).

³⁹ Више о одржавању Мини ФЕСТ-а у Новом Пазару видети у: *Братство*, XXVI, 756. (21. 3. 1986).

2. 1. Образовно-васпитна пропаганда – репертоарска политика

Као што је поменуто, окренутост образовању, па и културном, а кроз њега и социјалистичком просвећивању, у првих десетак година након рата, огледа се кроз организовање бројних курсева, оснивање библиотека и књижница, али и кроз улагање у биоскоп и подстицање развоја биоскопске културе.⁴⁰ Филм представља пропагандно средство и снажно идеолошко оружје, прикривено различитим жанровским решењима, у највећој мери комерцијално-забавног циља. Тако је, у периоду социјализма, кроз филм покушавано да се представи оно што је наметано „одозго”, али и да се „упакује” у форму коју гледалац жели.

Биоскопски гледалац склон је да у кино-дворане долази тражећи, пре свега, забаву, а потом, по могућству, и уметнички доживљај. Ретко и документ, друштвену хронику. Анализу неког друштва и друштвених односа и евентуалну критику – још мање. (Ово, наравно, не значи да такви филмови нису никад снимани). Али, гледалац, потрошач високопрофитне филмске индустрије не очекује да га са платна бомбардују паролe, поруке, идеје и идеологија.⁴¹

Ипак, и југословенски филмови, као и у прво време совјетски, требало је да

васпитавају гледаоце „у духу наше народне и културне револуције”, да упознају публику са друштвеном и политичком природом земље, и са унутрашњом природом њених историјских процеса, као и да гледаоци на екрану могу да виде све стадијуме југословенске „јуначке и културне прошлости”, укључујући и Народноослободилачки рат. [...] Филм је требало

---

⁴⁰ Више о овој теми видети у: „За протеклих десет година од ослобођења, у Срезу дежевском постигнути су велики успеси на пољу културе и просвете”, *Братство*, IX, 156. (2. новембар 1954).

⁴¹ „Платнена идеологија; Преко платна па у главу”, *Братство*, XXI, 519. (17. април 1981).

да буде уметнички и народу приступачан, али и идеолошки усмерен – дакако од стране КПЈ (Janjetović 2011, 175).

Кроз неколике коментаре СИЗ-а и Савета за просвету, лако се могу уочити претензије истих на осмишљавање, тј. препоручивање одређеног репертоара биоскопу, а у сврху васпитно-образовне пропаганде. Тако је, нпр. 1958. године, Савет за просвету похвалио рад биоскопа и препоручио је „управи биоскопа да још већу пажњу посвети набавци оних филмова, који ће имати посебан васпитни значај за децу и омладину”.⁴² Савет се обавезао да ће и сам преузети одређене мере „које ће помоћи да се прошири број посетилаца у биоскопу код оних филмова који су од посебне уметничке, васпитне, идејне и политичке садржине, али који су, због ниског нивоа свести код наших људи, слабо посећени”.⁴³ Дакле, образовно-васпитна функција филма и биоскопа приметна је и у раду овог биоскопа, а била је потенцирана и на републичком и државном нивоу. Ово потврђује и део текста из Извештаја о раду Биоскопа „Црвена звезда” у Новом Пазару из 1966. године: „Нећемо се упуштати у објашњавању значаја и важности филма као најјачег пропагандно-васпитног средства на широке масе грађана, јер је то присутнима јако добро познато”.⁴⁴ Како су се дискусије о утицају филма на омладину повећавале, тако се дошло на идеју да предузеће за приказивање филмова „Црвена звезда” у сарадњи са просветним органима оснује клуб љубитеља филма. Васпитни, тј. образовни утицај филма на омладину истакнут је и кроз бригу органа:

О оправданости рада једног оваквог клуба сматрамо да није потребно истицати, већ да би родитељи, школски одбори, а посебно омладинске организације требало да настоје да клуб, пре свега највише окупи омладинце и омладинке, јер ће бити у могућности да озбиљније и свестрано упознају филмску уметност.⁴⁵

---

⁴² ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, 11. 4. 1958. године.

⁴³ Исто.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ „Оснива се клуб љубитеља филма”, *Братство*, XIV, 274. (1. јул 1958).

О васпитном карактеру филма, 1958. године, Савет за просвету Нови Пазар изнео је закључак да су, од 18 вестерн филмова, 10 криминалистичких, 8 музичких, 19 драма, 11 комедија, 12 авантуристичких, 7 из НОБ-е, 3 са савременом темом, 2 ратна, 9 социјалних, 2 фантастично-научна, 9 историјских, 2 спортска и 1 цртаног филма, највише били посећени „филмови проблематичне садржине, неваспитаних идеја [...] и то од стране посетилаца свих узраста и свих занимања [...] (’Долина насиља’, ’Двобој у џунгли’, ’Човек иза пушке’, ’Зов дивљине’ итд.)”.⁴⁶ Овакав проблем требало је да се изнесе пред све васпитне раднике и организације које имају везе са просветом, како би се омладина упутила у то „какве теме филмова су добре за њих и да нису најбоље те са револверима, да није све тако црно-бело, како се приказује у филмовима, већ да им пружи могућност да сагледају политичко-економску сцену појединих држава које производе ове филмове”.⁴⁷

До занимљивог податка долазимо 1980. године, када се организује пројекција филма „Абецеда љубави” о коме се говори као о образовном филму у смислу „љубавне културе”, нешто налик данашњем предмету „сексуално образовање”, што је условило давање пројекције од 22.00 ч, цену улазнице четири пута скупљу од уобичајене – 40 динара и препоруку да филм није за млађе гледаоце, али има образовне квалитете.⁴⁸

Велики проблем представљале су и финансијске (не)могућности самог биоскопа, те је биоскоп имао новаца углавном за овакве, комерцијалне филмове. Ова масовна, просветитељско-догматска културна политика социјализма, најлакше и најшире спровођена кроз филм и филмске пројекције, имала је изузетну пролазност и на наовопазарској територији, о чему сведочи масовност посете биоскопа, као и приказаних пројекција.

На велики утицај који је имао филм указује и „култ звезде” који је утицао на формирање свести младих,⁴⁹ те је тако кроз ове класике сваки лик, тј. глумац – звезда, имао своје обележје – „неприлагође-

⁴⁶ ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, 11. 4. 1958. године.

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Више о овоме видети у: „О љубави и филму, Вечерњи курс љубави”, *Братство*, XX, 493. (7. октобар 1980).

⁴⁹ Више о овоме видети у: Janjetović 2011, 283–291.

ни – Џемс Дин, побуњени – Елвис Пристли, поистовећени – Брижит Бардо, и тако даље” (Илић 1987, 133). О значају који су глумци имали у одабиру филмова које ће публика гледати, сведочи и чињеница да су у листу *Братство*, неколико година, уз репертоар, тј. назив филма, давана и имена глумаца. Тако се нпр. срећу следећи описи за репертоар у априлу 1954. године: „’Капетан Хорацио’, филм у колору са Грегори Пеком у главној улози; ’Тачно у подне’ – вестерн филм са Гари Купером у главној улози; само 26. и 27. премијера великог енглеског филма ’Ајванхо’ у колору са Елизабетом и Робертом Тајлор у главним улогама”.⁵⁰

Организоване посете

У сегмент образовно-васпитне пропаганде културне политике, спадала је брига о моралу младих. Тако је важно питање, које се постављало на седницама Савета за просвету и културу СО Нови Пазар 1951. године, било и питање забавног живота школске и ваншколске омладине. Поред предлога да се при школама оснују различите радионице и књижнице, шах-клубови и секције – драмске, хорске, музичке и друге, највећу полемику међу члановима Савета за просвету и културу изазвала су питања игранки, матинеа и приредби, као и појединачних посета биоскопима. Једни су одобравали ова догађања и сматрали да би требало да се одржавају чешће, како би се омладина одвојила од кафане, а други да би требало ређе да се одржавају, јер се сматрало да ученици треба више да се посвете школи. Поред предлога о забрани игранки деце школског узраста са грађанством, сматрало се да треба „забранили ученицима појединачне посете биоскопима, позориштима и игранкама. Сваку овакву појаву казнити. Дозволити кретање ученицима до 8 часова увече”.⁵¹ Поред ове строго постављене идеје о организацији културног живота омладине, издваја

---

⁵⁰ Више о овоме видети у: „Програм биоскопа ’Црвена Звезда’ у Н. Пазару за месец април 1954. године”, *Братство*, IX, 148. (9. април 1954).

⁵¹ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 6. 1. 1951 – 24. 12. 1952, 7. седница – 1951. год. и 10. седница – 1952. год., Л-48 + 9, РС 170, 9, 1951–1952, П. 1–17.

се и следећа идеја, која је била и најдетаљније образложена: „До сада се то није могло решити, а било би важно, јер би ваншколску омладину одвојили од кафе. Наши су омладинци у културном животу закржљали и ово је питање озбиљно. [...] Зато би им требало омогућити 1–2 приредбе месечно у оквиру школе и забранити им појединачно похађање биоскопа, већ колективна посета”.⁵² И 1952. године наставља се расправа о овим питањима, али се и долази до одређених закључака: да ће се игранке одржавати у школи само за ђачку омладину; појединачне посете позоришту и биоскопу одобриће се само са родитељима и др.⁵³

Поред школских колективних посета биоскопу, било је и оних организованих за одрасле, чланове одређених колектива, које су биле тематске, али и оних организованих поводом одређених државних празника. Тако су за Осми март, жене организовано одлазиле у биоскоп. Већ након пет година од ослобођења, АФЖ Новог Пазара радио је на проширивању и јачању такмичења, тј. „ликвидирању неписмености и културно-просветном пољу кроз предавања, семинаре, читалачке групе, колективне посјете биоскопима” (Атлагић 2000, 279). Организоване посете за жене, па макар и поводом празника, биле су важне у подизању свести о потреби културе. Овоме сведочи и чињеница да је, посебно у првим поратним годинама, у сеоским подручјима увиђен недостатак женске публике на пројекцијама путујућег биоскопа.⁵⁴

О масовној посети биоскопским пројекцијама, најчешће у пропагандне сврхе сведочи и следећи цитат:

Од децембра месеца 1960. године па до сада, приказано је преко 35 филмова са око 300 представа које је посматрало око 300000 гледалаца. Неколико филмова је приказано и у пропагандне сврхе као што је „(Ода)настрада”, коју су гледали скоро сви ученици школа у Новом Пазару. Такође је приказано и неколико филмова из хигијенско-техничке заштите за раднике.⁵⁵ Овим представама је присуствовало око

---

⁵² Исто.

⁵³ ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 6. 1. 1951 – 24. 12. 1952, 7. седница – 1951. год. и 10. седница – 1952. год., Л-48 + 9, РС 170, 9, 1951–1952, П. 1-17, 16. 10. 1952.

⁵⁴ Више о овоме видети у: „Покретни биоскоп стекао своју сталну публику”, *Братство*, XIV, 263. (10. март 1958).

⁵⁵ „Почетком децембра месеца 1960. године од Хигијенског завода у Новом

1500 радника ТК „Рашка“. Такође је организовано и неколико филмских представа и посебно за жене које су биле добро посећене.⁵⁶

Дакле, и међу радницима, филм је био изузетно популарна област културе, али је шездесетих година било недовољно сала за приказивање филмова, а и техника није била на завидном нивоу. Питање приказивања филмова и потребе радника за њима отворено је у тексту „Културни живот радника СР Србије“ из 1966. године, те се тако овде полемиче о следећем: „Популарност филма међу радницима и њихове посете биоскопима могу се посматрати из два аспекта: као слободан избор, и као резултат планираног културног или образовног програма чији је циљ развијање филмске културе“.⁵⁷

2. 2. Биоскопска публика

Шездесетих и седамдесетих година двадесетог века, на нивоу државе, а проучавајући масовну културу и филм, многи филмски критичари и културолози бавили су се проблемом „филмских гледалаца“, иако публика није систематски истраживана током социјализма. Тако, „прво испитивање филмске публике предузето (је) 17 година након Другог светског рата, и то за комерцијалне потребе“ (Janjetović 2011, 209). Наиме, било је истраживано какве филмове гледаоци желе да гледају (уметничке или комерцијалне)⁵⁸ и зашто (укус, образовање и друго), како се понашају у биоскопу (масовна емоција насупрот приватној и враћању у реалност након изласка из биоскопа),⁵⁹ да ли гледају активно (као уметничко дело) или пасивно (као производ)⁶⁰

Пазару Универзитет је преузео кинопројектор са колима 'Газ', како је то било одлучило и препоручило председништво ОО ССРН" (ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 2. 1961).

⁵⁶ ИАРНП, НОО-е Нови Пазар, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, VIII седница, 21. 2. 1961.

⁵⁷ АС, Г-278, 1, 01, 340, 26. фебруар 1966.

⁵⁸ Више о овоме видети у: Majdak 1971.

⁵⁹ Више о овоме видети у: Koen-Seat 1970.

⁶⁰ Више о овоме видети у: Pondeliček 1968.

и друго. Поред домаћих критичара и теоретичара, и страни теоретичари медија писали су о утицају медија на публику, па су тако теоретичари франкфуртске школе сматрали да се масовни медији „виде као медијатори културне индустрије, која је у функцији постојећег друштвеног поретка. Појединац се пасивизује да би се омогућио несметан развој капитала” (Maširević 2005, 303).

Поред организованих посета, становници Новог Пазара и сами су били активни биоскопски гледаоци. Како се истиче и у листу *Братство*, који је пратио, записивао и описивао актуелна дешавања и потребе Новопазараца, „биоскопи су нераздвајни део савременог живота. Некоме су неопходни, а неко их назива последњом алтернацијом поподнева и вечери. Без обзира на различите погледе и аспекте са културног становишта, биоскопи су потреба и носе значајну улогу у културном животу једне средине”.⁶¹ Из архивских података, које смо проучили, може се закључити да је број представа од оснивања биоскопа, па у наредних четрнаест година, порастао скоро пет пута, а да се број посетилаца повећао за скоро деведесет пет пута. Бројчано омасовљавање, али и брзина омасовљавања посете биоскопа, били су у складу са привредним и економским развојем овог краја.

О масовности посећивања биоскопа у Новом Пазару и потреби која је владала за филмским пројекцијама, сведочи и чињеница да је Нови Пазар шездесетих година двадесетог века располагао и са неколико „приватних” биоскопа од којих се један налазио у приземној згради Мирка Тодоровића,⁶² који је срушен, а на његовом месту подигнут је Дом културе.⁶³

Осамдесете године и економска криза, па и општи осећај нестабилности у земљи, доносе и лош рад Дома омладине, све већи број младих који се забављају на лош начин (кафана, коцкарнице и друго), а самим тим и смањену потребу за биоскопском културом. Тако се у листу *Братство*, 1984. године бележи да је за филм „Сакупљачи перја” продата само једна улазница, а за „Казанову” – четири, те да би требало поправити рад Центра за филмску и сценску делатност.⁶⁴

---

⁶¹ „О филму и сцени; Новитети у биоскопима”, *Братство*, XVIII, 402. (21. новембар 1978).

⁶² Више о овоме и архивску слику видети у: Kahrović Jerebićanin 2014, 85.

⁶³ Више видети у: Kahrović Jerebićanin 2014.

⁶⁴ Више видети у: „Састанак у Дому културе, Како боље да се ради”, *Братство*, XXIV, 695. (12. октобар 1984).

Ипак, било је и филмова који су били више посећени, а биоскоп је представљао једно од ретких места која су и даље колико-толико добро радила и у којима се могла стећи „културна релаксација”. Тако су Новопазарци и даље могли уживати уз вестерн филмове, индијске мелодраме, италијанске и данске секси-комедије, али и уз понеки уметнички филм.⁶⁵ У прилог све нестабилнијој културној политици и постепеном губљењу интересовања за биоскопску културу сведочи и чињеница да су у листу *Братство* 1981. године били све сведенији коментари уз филмски репертоар.

Поред питања о масовности посећивања биоскопа, важно питање представљао је и укус публике.⁶⁶ Тако је, у Новом Пазару, највише било оних који су филмове гледали због разоноде и релаксације, те су они најчешће волели филмове мање уметничке вредности или комерцијалније, док су ови други гледали уметничке филмове, којих је и процентулно било мање у биоскопским салама. И на државном нивоу, „југословенска публика је, у целини узевши, највише волела лаке и забавне филмове. Ово није ништа необично: такав укус дели већина публике широм света, а баш јој се такви филмови најчешће и нуде” (Janjetović 2011, 209).

Биоскопску публику чинила су и деца. Биоскоп „Црвена звезда” организовао је и неколико дечјих филмских пројекција, које нису биле честе, али се ипак бринуло и о млађој публици. Тако се организовање дечјих биоскопских пројекција нашло и у програму прославе Дечје недеље, 1954. године.⁶⁷ О бризи за децу сведочи и чињеница да је 1959. године набављено шест цртаних филмова и да је на стотину деце долазило да погледа већ први у низу који је даван. Такође, сматрано је да би школске власти требало да подрже организовање масовних посета биоскопу, јер је реакција деце током појединачних посета изузетно добра.⁶⁸ У листу *Братство* писано је и о премијери ратног филма „Бошко Буха”, у коме су деца хероји и који би требало

---

⁶⁵ Више видети у: „Нема више јефтине забаве, Поскупеше и биоскопске улазнице”, *Братство*, XX, 494. (14. октобар 1980).

⁶⁶ Више видети у: Мајдак 1971.

⁶⁷ „Осврт на прославу дечје недеље у Новом Пазару”, *Братство*, IX, 155. (18. октобар 1954).

⁶⁸ Више о овоме видети у: „Биоскоп ’Црвена звезда’ за наше најмлађе”, *Братство*, XV, 319. (10. октобар 1959).

да погледају сва деца.⁶⁹ Како би се деци у сваком тренутку омогућило присуство филму, чак и у време поскупљења улазница, осамдесетих година, цене за ђаке остајале су на минимуму – 5 и 10 динара.⁷⁰

2. 3. Општа репертоарска политика

Репертоарска политика биоскопа „Црвена звезда” била је углавном просечна, али је тежила ка иновативности и прибављању новијих филмова, пре свега стране продукције. У листу *Братство* излазио је програм биоскопа „Црвена звезда” за предстојећи месец, што недвосмислено показује колико је било старање у осмишљавању маркетиншких потеза за промовисање рада ове установе, како би се привукао што већи број гледалаца. Уколико се и само површно прегледају ови програми, може се уочити да су на биоскопском репертоару тада били неки од данас највећих класика светске и домаће кинематографије, што такође указује на велику пожртвованост директора да обезбеди овако квалитетне филмове и самим тим потпомогне развој биоскопа и унапређење културног живота овога краја.

Када је у питању репертоар у смислу земаља из којих потичу давани филмови, закључујемо да је отварање СФРЈ према Западу имало одјека и на културну политику. Тако су и у сфери филмске индустрије на државном нивоу можда и највећу гледаност и приказиваност имали филмови америчке продукције. И у Новом Пазару је средином педесетих година филмска америчка продукција имала значајно место на репертоару биоскопа. Година 1957. узета је за пример дотадашњег најбољег репертоара, када је приказано шездесет црно-белих и педесет три колор филма, од којих је америчких било чак педесет пет, југословенских и италијанских по дванаест, мексичких осам, док је совјетских и француских било по седам. Уз ове филмове приказана су и три француско-италијанска и три енглеска филма и по један кинески, бразилски, индијски, западнонемачки, чешки и аустријски филм.

---

⁶⁹ Више о овоме видети у: „Премијера филма 'Бошко Буха' у Новом Пазару; Деца хероји”, *Братство*, XIX, 415. (6. март 1979).

⁷⁰ Више о овоме видети у: „Нема више јефтине забаве; Поскупеше и биоскопске улазнице”, *Братство*, XX, 494. (14. октобар 1980).

Велика разноврсност земаља из којих су приказивани филмови била је похвална за репертоарску политику биоскопа. Ипак, из овог приказа, оно што је нама занимљивије, јесте то да се може ишчитати усмерење државне културне политике, која се одсликавала и кроз филм. Педесетих година двадесетог века,

започиње тренд модернизације и демократизације културе. То је било време развоја и изградње богате инфраструктуре државних установа културе и образовања у области културе и уметности, али и време интензивне међународне сарадње, која је додатно подстакнута 1961. године потписивањем Конвенције о међународној сарадњи у култури (Ђukić 2010, 214).

Тако је окретање Западу, а посебно Америци одсликано и у великом броју приказиваних филмова, али је и удаљавање од совјетске политике, такође одсликано у малом броју приказаних филмова са овог подручја, сасвим несразмерно изузетно великој совјетској продукцији. Ово је у Новом Пазару правдано тиме што „су желели да приказују само оне (филмове – прим. аут. текста) који су имали велику уметничку вредност”.⁷¹ Поред ових, давани су и понеки филмови јапанске, швајцарске, данске, техранске и турске продукције са мањом филмском продуктивношћу. Већ од средине педесетих година, биле су честе копродукције међу филмским кућама у две европске земље. И такви филмови били су давани у Новом Пазару, па су се могли гледати филмови следећих копродукција, међу којима су и оне са сарадњом Југославије: совјетско-југословенска, италијанско-југословенска, француско-југословенска, југословенско-немачка, француско-италијанска, француско-шпанска и француско-енглеска.

И поред бројних иностраних филмова, у Новом Пазару, а посебно у селима, највеће интересовање владало је за домаће филмове, чије су пројекције организоване како за индивидуалне, тако и за колективне посете биоскопу. Овако велико интересовање за домаћи филм у Новом Пазару, објашњиво је и разумљивошћу и пријемчивошћу тема ових филмова, које су биле ближе социјалистички обликованом становнику Новог Пазара, него теме филмова култура других земаља.

---

⁷¹ ИАРНП, Записници са седница Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, 14–21, 1958, Л-9, Записник са проширене седнице Савета за просвету НОО-е Нови Пазар, одржане 11. 4. 1958. године.

О значају који је имао домаћи филм за новопазарску публику сведо-чи и следећи цитат из листа *Братство* 1958. године: „Посебно тре-ба истаћи да су у нашем биоскопу без закашњења приказани сви до сада произведени домаћи филмови”.⁷² Углавном приказивани убрзо после републичких премијера, домаћи филмови „Ханка”, „Потрага”, „Поп Ђира и поп Спира”, „Суботом увече”, „Свога тела господар”, били су најпосећенији. Лист *Братство* имао је и рубрику „Филм” или „Филмски свет” у којој је објављивао, тј. најављивао одређени популарнији филм, те давао сиже филма и остале његове карактери-стике, а понекад и укратко коментарисао или критиковао одређени филм, пре или након његовог давања. Тако наилазимо и на објаву о пројекцији „првог” домаћег филма у Новом Пазару, из 1947. године: „Од 11 о. м. у Н. Пазару приказује се први домаћи филм ’Славица’”. Интересовање за овај филм је врло велико. Поред грађана Н. Пазара биоскоп је посетио и велики број сељака из околних села. Ђаци из школа Пожеге, Трнавe и Пoстења такође су посетили биоскоп”.⁷³ И на државном нивоу, југословенски филм био је изузетно гледан „и то у истом проценту у коме и енглески (10 одсто). Судаћи по томе што 14 одсто гледаних филмова чини француски филм, а 17 одсто италијан-ски, југословенски се по гледању сврстава међу земље које су водеће у светској кинематографији. Број гледалаца десет најгледанијих до-маћих филмова знатно премашује број гледалаца 10 најгледанијих страних филмова” (Hadži-Slavković 1972, 178).

Поред домаћих филмова, мноштво гледалаца је са задовољством долазило да гледа и неке од иностраних култних филмских остварења. Тако су, у листу *Братство* неки филмови позитивно, а неки и нега-тивно коментарисани, у смислу уметничке вредности, али пре свега, у смислу (не)моралне поруке и (не)поседовања васпитног карактера.

У жанровском смислу, најчешће су давани следећи филмови: из Америке – вестерн, љубавни, криминалистички, ратни, акције и фан-тазије; из Италије – љубавни и комедије; из СССР-а – ратни и по-ратни, са темом буђења националне свести, борба против фашизма; индијски – мелодраме и др. Тако, „разноврсност по садржини илу-струју филмови приказани у току 1957. године, међу којима је, поред

⁷² „Биоскоп ’Црвена Звезда’ стекао поверење својих гледалаца”, *Братство*, XIV, 268/9. (1. мај 1958).

⁷³ „У биоскопу у Новом Пазару приказује се домаћи филм ’Славица’”, *Брат-ство*, III, 52. (14. септембар 1947).

осталих, било: 19 драма, 11 комедија, 7 из НОБ-а, 9 са социјалном и 9 са историјском садржином, 18 вестерн филмова итд.”⁷⁴ Од седамдесетих година све су чешћи филмови фантастичне, тј. футуристичке и криминалистичке садржине од стране француске и италијанске продукције, али и совјетски и домаћи филмови са ратном и поратном тематиком. Дакле, сваки гледалац могао је наћи понешто за свој укус. Овакво репертоарско стање у жанровском смислу, на локалном нивоу, добрим делом се поклапа са стањем затеченим на државном нивоу седамдесете године: „од 10 најгледанијих страних филмова у 1970. години 5 су вестерни, 3 су мелодраме и филмови тензије, а свега 2 спадају у изузетне филмове, 'Доктор Живаго' и 'Бал вампира' Романа Поланског. Од укупног броја гледалаца, 35 одсто је гледало америчке филмове” (Надџи-Славковић 1972, 178).

И на седницама Заједнице културе, Културно-забавног центра, али и у листу *Братство* могу се пронаћи коментари на тему репертоарске политике. Ови су коментари углавном били позитивни у смислу разноврсности репертоара, па се тако 1959. године говори да је „репертоарска политика добра, филмови су забавни, разноврсни по тематици, па, мада неуједначени по квалитету, углавном су сасвим добро одабрани”.⁷⁵ Као што је биоскоп „Црвена звезда” похваљиван за разноврсност, тако је, седамдесетих година и биоскоп, који је радио у оквиру културно-забавног центра Радничког универзитета, добио добре критике. У њему су приказивани филмови одмах након београдске премијере, а 1977. године давано је онолико филмова са фестивала „Пула 77”.⁷⁶

Што се тиче репертоарске политике, можда је највећу полемику изазивало приказивање комерцијалних филмова у великом броју, поготову од средине седамдесетих година. Ово је пре свега правдано економским разлозима.⁷⁷ Грађани су радије долазили да погле-

---

⁷⁴ „Биоскоп 'Црвена Звезда' стекао поверење својих гледалаца”, *Братство*, XIV, 268/9. (1. мај 1958).

⁷⁵ „Добро и разноврсно”, *Братство*, XV, 292–3. (1. јануар 1959).

⁷⁶ Више видети у: „Квалитет пре свега”, *Братство*, XVII, 344. (20. септембар 1977) и „Из Културно забавног центра, Разноврсност репертоара”, *Братство*, XVIII, 362. (7. фебруар 1978).

⁷⁷ Више видети у: „Филм, паре и култура; Добар, рђав – комерцијалан”, *Братство*, XXIII, 626. (27. мај 1983).

дају филм који ће им донети забаву, него уметнички филм,⁷⁸ те је и биоскоп опстајући од продатих улазница, морао да се окрене увозу већег броја комерцијалних филмова. Тако је 1976. и 1977. године због приказивања уметничких филмова приметна слабија посета.⁷⁹ Зато је 1978. године одлучено да се дају углавном комерцијални филмови, поготову лети када је посета биоскопу свакако смањена.⁸⁰ Ипак, давани су и „добри”, уметнички филмови, али је и осамдесетих година било више оних „шесторазредних”.⁸¹ Домаћи филмови су осамдесетих година, због економске кризе често у техничком смислу били на нивоу шесторазредне стране продукције, али теме којима су се бавили, свакако су биле ближе домаћој публици. Ипак, домаћи филм је и у уметничком смислу, тј. у одабиру тема и начину њихове обраде био на вишем нивоу од комерцијалних иностраних филмова који су нудили „шесторазредну забаву чије је (не)вредности свестан сваки иоле писменији гледалац”.⁸² Оваква ситуација је била у складу са оном на државном нивоу када је у питању економски аспект увоза и дистрибуције филма. Наиме, већ педесетих година „филмска трговина потпала је под категорију домаће и спољне трговине, а мрежа филмске дистрибуције под категорију услужних делатности” (Janjetović 2011, 181). Како би економски зарадили, дистрибутери су у већој мери увозили комерцијалне филмове – „у највећем броју случајева, радило се о америчким вестернима, ревијама и криминалистичким и филмовима о Тарзану” (Janjetović 2011, 182), док су филмови из источноевропских земаља и домаћи филмови доносили мањи профит.

---

⁷⁸ Када су у питању филмски гледаоци, И. Понделичек пише о онима који воле искључиво уметничке филмове: „Високозахтевни гледалац изјављује да у биоскопу тражи уметнички доживљај” (Pondeliček 1968, 78).

⁷⁹ Више видети у: „Комерцијални филмови доносе позитивно пословање”, *Братство*, XVIII, 367. (14. фебруар 1978).

⁸⁰ Више видети у: „Из плана Културно забавног центра; Месец комерцијалних филмова”, *Братство*, XVIII, 386. (1. август 1978).

⁸¹ Више видети у: „Водич до првог”; „Концентрација квалитета”; „Следећих десетак дана у Концертној дворани имаћете шта да гледате”, *Братство*, XXII, 599. (19. новембар 1982).

⁸² „Домаћи филм и стабилизација”, „Не пуцајте у приказивача”, *Братство*, XXIII, 610. (4. фебруар 1983).

2. 4. Путуюћи биоскоп и биоскопска култура на селу

Још један вид ширења кинематографске културе одвијао се кроз делатност путуюћег/покретног биоскопа, који је имао важну улогу у ширењу културне свести и код становника руралних насеља – у селима око Новог Пазара. Оваквих биоскопа је у првим годинама након рата било неколико, тј. неколико установа поседовало је кино-пројекторе који су позајмљивани и вожени по селима како би се приказивале филмске пројекције, као што је нпр. 1950. године Срески одбор Народног фронта среза Дежевског добио свој путуюћи биоскоп.⁸³ За прву филмску представу овог типа биоскопа, сасвим очекивано, владало је велико интересовање, а она се одиграла у селу Шароње, надомак Новог Пазара, 7. јула 1950. године.⁸⁴ Од 1955. године биоскоп „Црвена звезда” добија и један „путуюћи” биоскоп, који покрива читаву новопазарску област.⁸⁵ Иако се у раду путуюћег биоскопа вероватно није могао показати такав напредак као у раду градског биоскопа, имајући посебно у виду услове у којима су се приказивали филмови, посећеност оваквих биоскопских представа у наредном периоду бивала је све већа, на шта указују и наслови чланака у листу *Братство* из 1957. и 1958. године – *Покретна кино-апаратура стекла своју сталну публику по селима*⁸⁶ и *Покретни биоскоп стекао своју сталну публику*.⁸⁷ Због престанка рада путуюћег биоскопа Радничког универзитета 1960. године, сматрало се да се ово морало решити што пре, како би се могла одржавати макар по једна пројекција у селима.⁸⁸ Поред идеје о поновном формирању путуюћег биоскопа,

⁸³ Више о овоме видети у: „Путуюћи биоскоп Среског одбора Народног фронта Среза дежевског”, *Братство*, VI, 95. (7. јул 1950. година).

⁸⁴ „Путуюћи биоскоп Среског одбора Народног фронта Среза дежевског”, *Братство*, VI, 95. (7. јул 1950).

⁸⁵ Више о овоме видети у: Малетић 1969, 452.

⁸⁶ Више о овоме видети у: „Покретна кино-апаратура стекла је своју сталну публику по селима”, *Братство*, XIII, 235. (1. јун 1957).

⁸⁷ „Покретни биоскоп стекао своју сталну публику”, *Братство*, XIV, 263. (10. 3. 1958).

⁸⁸ Више о овоме видети у: ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници са седница за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 1956–1962, 0502, Записници са материјалима са седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар, 05. 02 – 10. 12. 1960. године, Л-196, 36, 31. март 1960. г.

као додатни учесници у ширењу биоскопске културе биле су и неке радне организације и школе у Новом Пазару. Тако су у Новом Пазару постојале и три покретне кино-апаратуре за ускотрачне филмове и то: при Економској средњој школи, при осмогодишњој школи у Новом Пазару и при Хигијенском заводу у Новом Пазару. До јануара месеца, покретна кино-апаратура Хигијенског завода била је својина Секретаријата за просвету и културу бившег Народног одбора среза Нови Пазар.⁸⁹ Овим је делимично решен проблем биоскопских пројекција на селу, али то није могло бити трајно решење, јер се овај пројектор морао користити и за приказивање здравствених краткометражних филмова, који су се представљали публици углавном „током акција које Хигијенски завод спроводи на здравствено-хигијенском плану, на подручју наше општине, као и на подручју општина Сјенице и Тутина”.⁹⁰ Школски пројектори махом су се користили „за приказивање наставних, а ређе уметничких филмова”.⁹¹ Постојање кино-пројектора у школама и Хигијенском заводу и поменуте пројекције образовних филмова, потврђују чињеницу о образовно-васпитној функцији филма, која је била важан сегмент државне културне политике. Године 1958. спроведена је акција у којој су уз помоћ кино-кола Црвеног крста Србије, у читавом срезу давани филмови везани за добровољно давање крви. Поред ових филмова пуштани су и други филмови везани за здравље, домаћинство, технику и науку, за децу и одрасле. Ова акција имала је изузетно добар одазив публике.⁹²

Од 1973. године, путујући биоскоп био је све успешнији и по броју приказаних филмских пројекција и по посети. Повећани број биоскопских пројекција повезан је са адаптацијом неколико сеоских домова културе. Велики успех био је остварен на финансијском плану, па је као подршку за рад, Републичка заједница културе, за новопазарски крај, „као неразвијено подручје, издвојила 44000 динара као помоћ за приказивање филмских представа на селу”.⁹³ И наредних година настављен је тренд раста броја биоскопских пројекција, али и

---

⁸⁹ Исто.

⁹⁰ Исто.

⁹¹ Исто.

⁹² Више о овоме видети у: „Кино-кола по селима”, *Братство*, година XIV, број 287. (10. новембар 1958).

⁹³ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1974. годину, фебруара 1975. године.

посетилаца, па је тако 1976. године „на 237 филмских представа било присутно 23340 гледалаца, односно у просеку 98 гледалаца по представи, што говори да код сеоског живља постоји велики интерес за филмом, а укупни приходи од улазница износе 63000 динара, а цена по продатој улазници 2,5 динара”.⁹⁴

Када су у питању сеоске средине, репертоарска политика тежила је ка пројекцијама филмова са образовним карактером, а посебно домаћих филмова.⁹⁵ Године 1979. Центар за културу Радничког универзитета био је задовољан радом путујућег биоскопа, те се наводи да је домаћем филму „била посвећена нарочита пажња и брига и зато су домаћи филмови и најпосећенији били”, а да је репертоар „био на завидној висини и исти је 95 одсто на НИВОУ ГРАДСКИХ БИОСКОПА”.⁹⁶ Ове године, истакнуто је да путујући биоскоп обилази сва села, девет сеоских домова културе, у којима постоје услови за приказивање филмова и да је у тим селима програм био сталан.⁹⁷

Године 1985. приметан је значајан обрт везан за путујући биоскоп, па тако и за опште стање домова културе у селу, расположивост финансијских средстава и опште проматрање потребе културе у селима. Оваква ситуација била је слика државне културне политике, која у овом периоду почиње да пропагира елитистичке вредности културе и уметности, а село оставља по страни. Тако се и у случају сеоских биоскопа и домова културе могао запазити немар, запуштеност и недостатак жеље да се ситуација поправи, већ препуштање случају од стране мештана, па и од стране власти. Из овога је произишао и мали број пројекција које су приказане ове године – 203 пројекције, које је посетило око 11600 гледалаца, али и због тога што Дом културе није „располагао одговарајућим теренским возилом, које је набављено тек априла 1985. године”.⁹⁸

---

⁹⁴ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1976. годину, фебруара 1977.

⁹⁵ Више о овоме видети у: „Покретна кино-апаратура стекла је своју сталну публику по селима”, *Братство*, XIII, 235. (1. јун 1957) и ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе општине Нови Пазар за 1977. годину, фебруара 1978.

⁹⁶ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај центра за културу Радничког универзитета за 1979. годину.

⁹⁷ Више о овоме видети у: „Култура на селу”; „У свом дому подстанар”, *Братство*, XIX, 413. (20. фебруар 1979).

⁹⁸ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице кул-

Поред бриге о финансијама сталних биоскопских пројекција путујућег биоскопа, Заједница културе у Новом Пазару бринула је финансијски и о одржавању и адаптирању просторија за домове културе и сала за овакве пројекције у сеоским срединама, као и о средствима за одржавање превоза, опреме и радника и одржавање старе и набављање нове опреме за пројекцију филмова. Ипак, постојали су и велики губици у финансијском смислу када није било могуће одржати пројекције. Поблеми су, углавном, настајали услед неразумевања појединаца или одређених заједница из друге области, који су имали различите погледе на то шта би требало да се одвија у овим просторијама. Но, поред ових потешкоћа, треба имати у виду и објективне околности, које су такође доводиле до смањеног броја предвиђених средстава, као што су грејање сале, празници, сезонски радови, временски услови, мањак кино-оператера – возача, мањак возила и др.⁹⁹

***

Анализом представљене грађе увидели смо да је локална културна политика имала сопствени печат и ту је самосвојност неговала кроз читав период социјализма, али се чврсто држала „прописане” стратегије културне политике на републичком нивоу. С обзиром на све историјске, политичке и друштвене околности у којима је Нови Пазар опстајао до Другог светског рата, природан је спорији ток развоја одређених грана културе у односу на републички ниво, али је ипак, током седамдесетих година Нови Пазар умногоме сустигао већа урбана насеља у Србији. Културна политика је пре свега била усмерена на потребе широких народних маса и била је прилагођена њима. Тако је појединац губио сопствени идентитет и утапао се у општи, колективни, те је на тај начин прихватао социјалистички идентитет, па самим тим и нову културу.

туре општине Нови Пазар за 1985. годину, фебруара 1986.

⁹⁹ ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај о раду заједнице културе за 1973. годину, марта 1974. године, за 1974. годину, фебруара 1975. године, за 1976. годину, фебруара 1977, за 1978. годину, фебруара 1979; ИАРНП, СИЗ културе општине Нови Пазар, Извештај центра за културу Радничког универзитета за 1979. годину.

Спровођењу социјалистичке идеологије, несумњиво је у великој мери помогао и развој филма, тј. биоскопске културе. Чак и у периоду када је уметност бивала слабија, а забава све више била изражена, биоскоп је, у Новом Пазару, био и једини вид забаве који је био прихватљив за општинске челнике. Велики раскол између СФРЈ и СССР-а, окретање Западу, тј. Америци, донело је и у кинематографији велике промене. У овоме се најбоље читава и однос локалне према државној културној политици, који је био слепо праћен, пре свега у погледу репертоарске политике. Мања неслагања између локалне и државне културне политике, тј. њеног сегмента – биоскопске културе, везана су за материјална средства, која су на локалном нивоу била многоме ограничавајући фактор. Такође и интересовање публике, која је посебно била окренута комерцијалним и домаћим филмовима, одсликава неку врсту локалне културе, оне која је још увек требало да се развија. Ипак, и на државном нивоу није се могло говорити само о уметничким филмовима, нити о публици која је била спремна да гледа само овакве филмове, чему су посебно допринели „увозници и продуценти, притиснути трком за новцем у условима полутржишне, полудржавне, односно, договорне економије”, који су представљали „највећим делом забавне комерцијалне филмове без посебне вредности, а тзв. филмска штампа је деценијама оцрњивана као носилац шунд новинарства које се бави скандалима из живота ’звезда’, а не филмом као уметношћу” (Janjetović 2011, 218).

Дакле, иако је након Другог светског рата, Нови Пазар изашавши из културног мрака ушао у један сасвим нови – социјалистички „препород”, он је веома брзо подигао културни ниво и у понеким сегментима своје културно деловање изједначио са великим градовима у републици. Репертоарска политика, технички изазови и новопазарска публика, градска и сеоска, борили су се са свим изазовима, које је доносила културна политика државе, и очигледно, и поред различитих потешкоћа, успевали да се одрже на одређеном позитивном нивоу постигавши континуитет у својој биоскопској култури.

Извори

АС, Републички секретаријат за културу, Г-278, 1961, 1964–1978, без 1968.

АС, Савет за културу НРС, Г-291, 1956–1964.

АС, Републичка заједница културе, РЗК, 1979–1990.

Братство: 1945–1992. година.

ИАРНП, Самоуправна интересна заједница културе општине Нови Пазар (СИЗ), Извештаји о раду заједнице културе, за 1970–1986. годину.

ИАРНП, Самоуправна интересна заједница културе општине Нови Пазар (СИЗ), Записници са седница Извршног одбора СИЗ културе општине Нови Пазар, 21. 04. 1973 – 21. 12. 1977.

ИАРНП, Извештај центра за културу Радничког универзитета за 1979. годину.

ИАРНП, СО-е Нови Пазар, Записници са седница Савета за просвету и културу ГНО и НОГО, 6. 1. 1951 – 24. 12. 1952.

ИАРНП, СО-е Нови Пазар, НОО-е Нови Пазар, 177, Записници седница Савета за просвету и културу НОО-е Нови Пазар 1956–1962.

ИАРНП, Самоуправна интересна заједница културе општине Нови Пазар (СИЗ), Л-1, П: 92–99, Акта по деловоднику 1983, П: 99, Л-5, 28. 12. 1983.

Политика: четвртак, 24. август 1972. године.

Литература

Aksić, Nina. 2018. „Kulturne institucije (biblioteke, arhivi, muzeji) i kulturne manifestacije u Novom Pazaru od 1945. do 1991. godine: arhivsko-muzeološki, dokumentalistički i kulturološki pristup”, doktorska dis., Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.

DeCuir, Jr., Greg. 2010. “Black wave philosophy: methodical marxism”. *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti* 17: 129–139.

- Dragičević-Šešić, Milena, i Branimir Stojković. 2000. *Kultura, menadžment, animacija, marketing*. Treće dopunjeno izdanje. Beograd: Clio.
- Đukić, Vesna. 2010. *Država i kultura, Studije savremene kulturne politike*. Beograd: Institut za pozorište, film, radio i televiziju, Fakultet dramskih umetnosti.
- Hadži-Slavković, Dobrinka. 1972. „Kinematografija u Srbiji”. *Kultura* 19: 176–179.
- Janjetović, Zoran. 2011. „Od 'Internacionale' do komercijale: Popularna kultura u Jugoslaviji 1945–1991”. *Biblioteka „Studije i monografije”*, knjiga br. 70. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Kahrović Jerebičanin, Muradija. 2014. *Novi Pazar u vaktu i zemanu*, drugo dopunjeno izdanje. Novi Pazar: Narodna biblioteka „Dositej Obradović”.
- Kardelj, Edvard. 1977. *Samoupravljanje u Jugoslaviji (1950–1976)*. Beograd: Privredni pregled.
- Koen-Seat, Žilber. 1970. „Prisustvo bioskopske publike”. *Kultura* 10: 126–135.
- Lazarević Radak, Sanja. 2016. *Film i politički kontekst: O jugoslovenskom i srpskom filmu*. Pančevo: Mali Nemo.
- Majdak, Marija. 1971. „Formula publika”. *Kultura* 15: 208–213.
- Maširević, Ljubomir. 2005. „Mediji i društvena teorija”. *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti* 8/9: 301–310.
- Milenković, Slađana. 2007. *Medijska kultura*. Sremska Mitrovica: Visoka škola za obrazovanje vaspitača Sremska Mitrovica.
- Munitić, Ranko. 1972. „Jugoslovenska filmska teorija i praksa”. *Kultura* 18: 156–167.
- Pondeliček, Ivo. 1968. „Masovna kultura, film i filmski gledalac”. *Kultura* 2–3: 73–82.

ПРОПАГАНДА И ЈАВНИ НАРАТИВИ
У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ
Зборник радова

THE PROPAGANDA AND PUBLIC NARRATIVES
IN SOCIALIST YUGOSLAVIA
Proceedings

За издаваче

Др Небојша Кузмановић
Проф. др Драгана Радојичић

Лектура и коректура

Ивана Гојковић
Катарина Нешић

Дизајн корица

Александар Павловић

Припрема за штампу

Александар Павловић

Штампа

ЛП Службени гласник, Београд

Тираж

300

ISBN 978-86-81930-12-0

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

32.019.5(497.1)»1945/1989»(082)

ПРОПАГАНДА и јавни наративи у социјалистичкој Југославији
/ уредници Бојана Богдановић, Кристијан Обшуст = The propaganda
and public narratives in Socialist Yugoslavia; editors Bojana Bogdanović,
Kristijan Obšust. - Нови Сад : Архив Војводине; Београд : Етнограф-
ски институт САНУ, 2021 (Београд: Службени гласник). - 280 стр. :
илустр. ; 24 cm

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце. - Библиографија
уз сваки рад. - Резиме на енгл. језику уз већину радова.

ISBN 978-86-81930-12-0

COBISS.SR-ID 39328009